

KAPRONCZAY KÁROLY*

Orvos- és gyógyszerészettörténeti múzeumtörténet Magyarországon

Hazánkban, mint Európa több országában, az orvos- és gyógyszerészettörténeti múzeum alapításának gondolata az 1900-as évek elején vetődött fel. Az orvostörténeti gyűjtemények létrehozása nem új keletű törekvés ebben az időben, hiszen a nagy múltra visszatekintő egyetemeken működtek „orvostörténeti intézeti múzeumok”, ahol az oktatásban vagy az orvosi gyakorlatban már nem használt demonstrációs tárgyakat és az elhalt neves professzorok hagyatékát gyűjtötték össze. Ilyen típusú gyűjteményből alakult ki a bécsi egyetem orvostörténeti intézete és múzeuma vagy a prágai, a krakkói és több német egyetem orvos-gyógyszerészettörténeti múzeuma. Az orvostörténeti múzeumok alapításának új módját jelenti az, amikor múzeumi szándékkal és jelleggel hoznak létre ilyen intézményt, mint Angliában a Wellcome Intézetet vagy nálunk a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot.

Mindkét múzeumalapítási módra találunk példát a magyar orvostörténelemben, hiszen az „intézeti múzeum” nyomait már a 18. században a nagyszombati, majd a pesti egyetem orvosi karán is felfedezhetjük. Itt intézetenként, tanszékeken alakultak kisebb gyűjtemények, amelyekben régi kéziratokat, nem használatos tankönyveket, régi könyveket és a gyakorlatban már nem használatos orvosi eszközöket helyeztek el. Az orvosi kar könyvtárában külön gyűjteményt alkotott az elhalt professzorok könyv- és irathagyatéka, emléktárgyaik gyűjteménye. A tudatos múzeumalapítási törekvést elsőnek a Budapesti Kir. Orvosegyesületben **Hőgyes Endre** jelentette be 1901-ben, amikor is indítványozta az igazgató tanácsnak a „Magyar Orvostörténeti Múzeum” megszervezését, amit többen még korainak ítélték meg. Figyelemre méltó a tervezetnek azon vonatkozása, amely a magyar orvostörténelem pusztuló tárgyi és írott emlékeinek összegyűjtését javasolja és ezzel az Orvosegyesület 1840-ben alapított, nagyszámú ritkaságot is őrző könyvtárát kívánta kiegészíteni. Itt jegyzem meg, hogy ezen könyvtárra jeles orvosok könyvritkaság-gyűjteményeiket hagyományozták, és az ősnymtatványokat, orvosi könyvritkaságokat is jelentős számban tartalmazott. A Hőgyes-féle tervezet megszületése idején és már előbb is többen foglalkoztak orvostörténelemmel: Hőgyes Endre tollából született meg 1896-ban a Budapesti Kir. Tudományegyetem Orvosi Karának története, vagy **Réczey Imre** 1880-ban kiadta az Orvosegyesület történetét. A fiatal nemzedék sorában találjuk a későbbi jeles Semmelweis-kutatót és orvostörténészt: **Győry Tibort**.

Az orvostörténeti múzeum ügye 1904. szeptember 15-én került ismét az igazgatótanács elé,

* Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1013 Budapest, Apród utca 1–3.

amikor **Temesváry Rezső** megismételte a Hőgyes-féle javaslatot, amelyet azzal egészített ki, hogy az orvostörténelem emlékei az általános múzeumi gyűjtőkör „peremterületét” képezik, sorsukról sem a nagy múzeumok, sem pedig a levéltárak nem gondoskodnak. Igen aggasztónak találta a helyzetet, hiszen az ilyen jellegű anyagok gyűjtése és meghatározása orvosi ismereteket is igényel, amelyekkel a múzeumok munkatársai nem rendelkeznek. Így az orvostörténeti múzeum megalapításának ügye a magyar orvostársadalom érdeke.

A javaslatot az igazgató tanács és **Taufer Vilmos** elnök elfogadta és az éves nagygyűlés elé terjesztette, ahol Hőgyes Endre elnökletével múzeumi bizottságot rendeltek ki a részletes tervek elkészítésére. A bizottság tagja lett a jeles műgyűjtő, **id. Elischer Gyula** nőgyógyász professzor, az orvostörténész **Temesváry Rezső** és **Győry Tibor**, valamint **Tóth Lajos**. A bizottság 1904. december 3-án előterjesztette költségvetési és helyigényét, gyűjtőkörének időhatárát a legrégebbi emlékektől 1850-ig határozta meg. A gyűjteményben kéziratokat, könyvritkaságokat, eszközöket, kutatási feljegyzéseket, neves orvosok levelezéseit és feljegyzéseit kívánták elhelyezni. 1905. január 16-án Hőgyes Endre súlyos betegségére hivatkozva lemondott elnöki tisztségéről, amelyre **id. Elischer Gyulát** választották meg, egyben a bizottságot kiegészítették új tagokkal (**Grósz Emil, Klasz Pál, Politzer Alfréd, Wehhard János**). A bizottság tényleges szervező és ügyintéző munkáját **Győry Tibor**, mint „az orvostörténeti múzeum őre” látta el. Ekkor az Orvosegyesület Szentkirályi utcai székházában az egyik földszinti helyiséget jelölték ki, az intézmény éves költségvetését 500 koronában állapították meg.

Nem esünk túlzásba, ha megállapítjuk, hogy az Orvosegyesület Orvostörténeti Múzeumi szakbizottsága nemcsak a múzeumalapítás tekintetében történelmi jelentőségű, hanem a hazai orvosegyesületi-orvostörténeti életben is. Lényegében a már szakosztályokra tagolt Orvosegyesület létesített egy olyan orvostörténeti szakbizottságot, amely ugyan elsősorban múzeum létesítését tűzte ki célul, de ezen túl az Orvosegyesületen belül az orvostörténeti kérdések gazdája lett. Nem véletlenül itt találjuk az orvostörténelem avatott kutatóit, továbbá már ebben az időben orvostörténelmi munkásságuk elismeréseként az Orvosegyesület külföldi tiszteleti tagjává választották az orvostörténész **Pagelt, Fesslt** és **Baast**, a bécsi **Robert Törlyt**, aki díszoklevelének átvétele alkalmából (1907) ritka **Zsamboky János** kézirattal ajándékozta meg az Orvosegyesület Orvostörténelmi Múzeumát. (Sajnos a kézirat az idők során elveszett, ma sincs a jogutód **Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár** tulajdonában.)

A múzeum anyagának gyarapítása érdekében a szakbizottság 1905 áprilisában felhívást tett közzé, amelyben a magyar orvosokhoz fordult, hogy ajándékaikkal gyarapítsák a gyűjteményeket. A felhívásra számos orvos (szám szerint 43) értékes – részben családi vonatkozású – tárgyi és iratanyagot ajánlott fel, közöttük **Grósz Emil** felbecsülhetetlen értékű családi iratokat helyezett el az Orvosegyesületben. Az adományozók között szerepelt **Politzer Alfréd** is, aki **Politzer Illésre** vonatkozó iratokkal gazdagította az orvostörténeti gyűjteményt. Ennek ellenére **Győry Tibor** éves beszámolójában csekély értékűnek minősítette a múzeumi anyagot, arra kérve az igazgató tanácsot, hogy az éves költségvetés keretére utólagos elszámolásra vásárolhasson tárgyakat, mivel az addigi nehézkes elszámolási eljárás nagyban nehezíti az állománygyarapítást.

1908-ra az Orvostörténeti Múzeum gyűjteménye jelentősen gyarapodott, így az egyesületi székház átalakítása után újabb helyiséget kapott, külön raktári és irodai munkára. Ekkor született az a határozat, hogy a második emeleten egy raktári feldolgozó és egy kiállító helyiséget is biztosítanak annál is inkább, mivel az 1909-ben Budapesten megrendezésre kerülő XIV. nemzetközi orvosi kongresszusra – üléseinek jelentős részét az Orvosegyesület székházában tartotta – állandó orvostörténeti kiállítást terveztek. A kiállítási előkészületeket rögzítő jelentésben **Győry Tibor** beszámolt az Orvostörténeti Múzeum állományának szaporodásáról: itt kiemelte, hogy **Korányi Frigyes** közbenjárására az Orvostörténeti Múzeumba kerültek **Balassa János, Markusovszky Lajos, Lumnitzer Sándor** és sok jeles magyar orvos iratai, valamint néhány értékes oklevél is, így **Karl Rokitsky** két orvosi oklevele is.

Az első magyar állandó orvostörténeti kiállítást 1909. augusztus 10-én nyitották meg a nemzetközi kongresszus tiszteletére és ez a következő években alapjaiban nem változott. A szakbizott-

ság a következő években is folyamatosan működött, havonta tartott ülést, nagy figyelmet szentelt a gyűjtemények gyarapítására, amiről az éves nagygyűlésen részletesen beszámolt. Összetételében változás 1909. október 4-én történt, amikor az elhunyt Elischer Gyula helyébe **Bókay Árpádot** választották elnöknek. Az új tagok sorában találjuk **ifj. Elischer Gyulát, Hüttl Hümért, Manninger Vilmost, Nékám Lajost, Pekár Mihályt és Tihanyi Mórt.**

Az első világháború alatt az éves költségvetést 100 koronával csökkentették, ami folyamatos tiltakozást váltott ki, hiszen a szakbizottság a múzeumi gyűjtőkör időhatárát napjaikig terjesztette ki, az emléktárgy gyűjtést az ország egész területén végezte már. Az elnöki székben 1914-ben Bókay Árpádot Nékám Lajos váltotta fel, akinek a nevéhez fűződik az Orvostörténeti Múzeum fejlesztési tervszövege.

A tervszöveg kiegészítette a múzeum addigi gyűjtőkörét, felölelte volna a gyógyszerészet és az egészségügy egész emléktárgyát. Ez a javaslat már túllépte a leletmentést és az intézeti munka jellegét is meghatározta. Javasolta a Magyar Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár elnevezés használatát és a létesítendő intézmény személyi összetételét is. Kimondta, hogy a gyűjtő munkát orvosok és gyógyszerészek végezzék, de abba levéltári, könyvtári és múzeumi gyakorlattal rendelkező szakembereket is vonjanak be. Pontosan leírta az egyes gyűjteményekben elhelyezett tárgyak rendszerét is. E tervszöveget Nékám Lajos felterjesztette **Ugron Gábor** belügyminiszternek, aki ezt **Apponyi Albert** vallás- és közoktatásügyi miniszterhez továbbította, hogy a múzeum alapítását a két minisztérium közösen vállalja. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nékám tervszövegét javaslatként átadta az orvoskari tanártestületnek, aki Nékám Lajost bízta meg a „Múzeumi értekezés” összehívásával és a részletes tervszöveg kidolgozásával. Ez az értekezés 1918. június 28-án ült össze és azon megvitatták a felügyelet, a gyűjtőkör, a szervezeti felépítés, a szakemberek kérdéseit. A jegyzőkönyvet és a tervszöveget Nékám Lajos 1918 júliusában terjesztette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elé, ahol ezt – tekintettel a háborús nehézségekre – megvalósíthatatlannak minősítették. Továbbra is az orvostörténelmi múzeumi ügy kezelője az Orvosegyesület maradt, ahol a szakbizottság vezetését – a kudarc után lemondott Nékám Lajos után – Győry Tibor vette át. Győry Tibor is egyre kevesebbet tudott már e kérdésekkel foglalkozni, mivel az Állatorvosi Főiskolán és az orvosi karon az orvostörténelem professzora lett, egyben a Belügy-, majd Népjóléti Minisztériumban is helyettes államtitkári tisztséget töltött be. A szakosztály vezetését, egyben a múzeum ügyeinek intézését az 1920-as évek végén **Korbuly György**, az orvostörténelem magántanára vette át, akinek áldozatos munkája nyomán a gyűjtemény jelentősen fejlődött, az Orvosegyesület székházában egész emeletre kiterjedő állandó kiállítás működött.

A Nékám-féle, 1818-ban keletkezett javaslat azonban nem halt el végleg: 1927-ben – didaktikus és felvilágosító jelleggel – felállították a Népegészségügyi Múzeumot, amelynek élére **Gortvay György** jeles közegészségügyi szakembert és orvostörténészt állítottak. Ezen múzeum a Népegészségügyi Intézet keretein belül működött és közel 600 m²-es állandó kiállítását 1930-ban nyitották meg. Ugyan nem volt kifejezetten orvostörténeti múzeum, az egészségügyi felvilágosítás, az egészségnevelés didaktikus keretei között nagy teret engedett az adott kérdés múltjának, orvostörténeti vonatkozásainak. Témakörei között szerepelt a népi gyógyászat, a járványtörténet, az egyes orvosi szakágak (sebészet, szülészet, gyermekgondozás, kórházügy, gyógyszerészet stb.) története, jelentős szerepet játszott az orvos- és gyógyszerésztörténet népszerűsítésében. Népszerűségét növelte, hogy ezen múzeum meglátogatása kötelező része lett az elemi, a polgári és a középiskolai egészségtan oktatásának, nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki iskolák tananyagába is beiktatták.

Az orvostörténeti múzeumügyhöz hasonló utat járt be a gyógyszerésztörténeti gyűjtemények kérdése is: a Magyar Gyógyszerészeti Társaság keretei között 1906-ban **Ernyey József** megalapította a Magyar Gyógyszerésztörténeti Múzeumot, összegyűjtve a terület tárgyi, írott és nyomtatott emlékeit. Ez a múzeum rendkívül népszerű volt gyógyszerészi körökben, sőt Ernyey József felvetette a történeti értéket képező gyógyszertárak védettségének kérdését is. A gyógyszerészet területén már régóta „hagyomány” volt a családban maradt gyógyszertárak minden régi emlékének megbecsülése, „egyben tartása”, így kisebb veszéllyel fenyegetett ezek szétszóródása, elkallódása.

Az orvostörténelem oktatásának megszervezése a két világháború között a magyar orvosi

karokon is felvetette a kari orvostörténeti gyűjtemények létesítésének gondolatát. Erre nézve ugyan nem voltak kötelező rendeletek, mégis elindították a múlt emlékeinek egyetemi intézeteken belüli megőrzését, gondozását.

Külön kell szólnunk a második világháború alatti károkról: Budapest ostroma előtt az Orvosegyesület és a Magyar Gyógyszerészeti Társaság múzeumainak anyagát ládába csomagolták, az értékesebb anyagot részben a Magyar Nemzeti Múzeumba és az Iparművészeti Múzeumba szállították, a raktári anyagokat pedig a légoltalmi pincékben helyezték el. Hasonlóan jártak el a Népegészségügyi Múzeum anyagával, annak jelentős részét biztonságosnak vélt pincébe szállították. Az utóbbi a bombázások alatt teljes egészében megsemmisült, míg a Nemzeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban elhelyezett anyagok átvészelték a háborút. Ezekből a gyűjteményekből rendezték meg 1948-ban – a magyar szabadságharc tiszteletére – a magyar orvos- és gyógyszerészettörténeti kiállítást, amelynek a célja feltehetően egy felállítandó országos orvostörténeti múzeum gondolatának népszerűsítése és a további gyűjtés volt. Viszont a feladatot vállaló szervezetekben történtek változások: az 1945-ben megalakult Magyar Orvosok Demokratikus Szabad Szakszervezetének adták át az Orvosegyesület székházát, ahol a feloszlításig (1947-ig) működött a feladatkörét egyre jobban elvesztő Orvosegyesület is. A helyszűke miatt „kiszorult” az orvostörténeti múzeum, sem a pincéből, sem a Magyar Nemzeti Múzeumból nem mozdították ki a gyűjteményeket, majd az Orvosegyesület megszűnése után valójában megszűnt ez a szakmai múzeum is. Hasonló sorsra jutott a gyógyszerészettörténeti múzeum is, így a Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum a hozzájuk került gyűjteményeket – mint jogutód nélküli intézmények anyagát – beletárolta, beépítette gyűjteményeibe. Az Orvosegyesület még „pincében levő” anyagát a műgyűjtők „kima-zsolázták”, elhordták az Orvosegyesület értékes kéziratárát, tárgyi gyűjteményeit.

1951-ben következett be fordulat, amikor az Egészségügyi Minisztérium 1951. május 1-jével felállította – a volt Irgalmas Rend budai kórházában – az Országos Orvostörténeti Könyvtárat, ahol elhelyezésre került az Orvosegyesület közel 60 ezres könyvtára, a feloszlított egészségügyi szervezetek volt könyvtári anyagai, hasonlóan a szerzetesrendek felszámolásra (bezúzásra) ítélt könyvgyűjteményeinek orvos- és gyógyszerészettörténeti vonatkozású könyvei. A könyvanyagokról gondoskodás történt, a közel 100 ezres könyvtár – vásárlással, gyűjtéssel, adományokkal, könyvcserékkel stb. – gyors fejlődésnek indult, valóban a hazai orvos- és gyógyszerészettörténeti kutatás bázisává vált. Ugyan megszűnt az orvos- és gyógyszerészettörténet kötelező (egy időben még a fakultatív) oktatása a hazai orvosegyetemeken, mégis a múlt emlékeit részben a kari könyvtárak, részben egyes tanszékek vállalták. Így a Budapesti Orvostudományi Egyetem Gyógyszerészettudományi Karán levő Gyógynövényntani Intézetbe szállították a Magyar Gyógyszerészeti Társaság egykori gyógyszerészettörténeti könyvgyűjteményét (kb. 15 ezer egység), amely később a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárhoz tartozó Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtárként működik tovább.

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár 1956 tavaszán a Török u. 12. sz. alá költözött, ahol önálló épületben került elhelyezésre a már 120 ezer egységre növekedett orvos- és gyógyszerészettörténeti könyvgyűjtemény. Az egykori orvosegyesületi székházból elszállított könyvanyaggal együtt az egykori orvostörténeti múzeum gyűjteménytöredékei is átkerültek. Ez és az egészségügyi intézményekben levő orvos- és gyógyszerészettörténeti gyűjtemények vetették fel az orvostörténeti múzeum megalapításának gondolatát, így alakult meg 1958-ban az Orvostörténeti Múzeumi Bizottság, amely az egészségügyi miniszter, illetve az Egészségtudományi Tudományos Tanács elé terjesztette elképzeléseit. Ennek alapján került a tárca felügyelete alá **Semmelweis Ignác** egykori, akkor romokban állt szülőháza, amelynek rekonstrukciós tervek alapján történt felépítése után 1964-ben megnyílt a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. A múzeum és a könyvtár 1968-ig az ORFI gazdasági kezelésében önálló intézményként működött, de ekkor a két orvostörténeti intézmény egy szervezetben egyesült, amit 1972-ben levéltári jogállással is kiegészítettek. Feladata a szakterület tárgyi, írott és nyomtatott emlékeit gyűjteményi rendbe gyűjteni, amit 1962-től gyűjtési rendeletek, az 1970-es évektől felügyeleti jogállások segítenek, míg az intézeti tudományos munka nemcsak a feldolgozásra, a szakszerű gyűjteményi rendezésre terjed ki, hanem tudományos prog-

ramok szerint a művelődéstörténet sajátos szakterületét képező orvos-, gyógyszerészet- és egészségtörténet minden területére kiterjedő tudományos feltárást is jelent. Az egészségtudomány és az egészségügy múltja számos olyan emlékkal rendelkezik, amelynek egyben történő múzeumi megőrzése és kiállítása nemzeti érdek, így az 1960-as évektől gyarapodnak a SOMKL felügyelete alatt működő patikamúzeumok és emlékházak. Ilyen a soproni, a kőszegi, a pécsi, az egri patikamúzeum, a nagykállói Korányi Frigyes Emlékház, a tiszavasvári megyei orvos- és gyógyszerészet-történeti múzeum, a működő, de védett patikák hálózata, amelyek e sajátos szakterület legszebb kiállításait is jelentik. Kiemelkedik a Budavárban működő Arany Sas Patikamúzeum, amely a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum szervezeti részét képezi. Jelen gondjainkat inkább költségvetési problémák jelentik, nem a szervezés kérdései, amelyek a környező országok orvostörténeti múzeumügyének alapfeladatai. Örömmel tölthet el az a tudat, hogy az orvosegyetemeken is komoly törekvések tapasztalhatók kari (egyetemi) múzeumok alapítására, az egyetemi levéltárakon belül külön orvostörténeti levéltárak szervezésére, bár ez nem mindenütt azonos, de a megvalósítást biztosító jogszabályokkal rendezett állapotot jelent.